

Олена Малиновська

Повернення українців в Україну як стратегічне завдання міграційної політики держави

У статті наголошується, що повернення мігрантів в Україну є важливим засобом протидії депопуляції і як таке має стати центральним завданням міграційної політики. На основі аналізу зарубіжного досвіду наводяться основні принципи та підходи до формування програм повернення, які варто врахувати в Україні.

In the article it is pointed, that return of migrants in Ukraine is an important countermeasure against depopulation and as such should be central task of migration policy. On the basis of analysis of international experience the main principles and approaches to elaboration of return programs which is worth to be used in Ukraine are giving in the article.

Проголошення незалежності України викликало могутній потік повернення етнічних українців, а також вихідців з України інших національностей на Батьківщину. За даними статистики, протягом перших п'яти років після розпаду СРСР (1992–1997 рр.) в Україну переселилися з колишніх радянських республік понад 606,4 тис. етнічних українців. Усього упродовж 1991–1995 рр. в країну прибули понад 1,5 млн. осіб (поточна статистика міграції Державного комітету статистики України). Саме завдяки цьому масовому міграційному припливові чисельність мешканців України зростала і досягла 52 млн., незважаючи на те, що природний приріст населення був від'ємним.

Проте з середини 1990-х рр. репатріаційний потік загальмувався, більше того, українці почали масово виїжджати за кордон і з метою постійного проживання, і для працевлаштування. На сьогодні Україна належить до найбільших постачальників населення та працівників на міжнародний ринок праці. Інколи її називають «Мексикою Європи». Відповідно до переписів зарубіжних держав, на їх території проживають 6,6 млн. осіб, які народилися в Україні. З них 3,6 млн. в Росії, 330 тис. в США, стільки ж в Казахстані, 270 тис. в Польщі, майже 250 тис. в Ізраїлі, 200 тис. в Німеччині, близько 200 тис. в Італії, близько 100 тис. в Іспанії і т. д. [17, с. 249].

Звичайно, значна частина вихідців з України, які є мешканцями країн СНД, прибули туди ще до розвалу СРСР. Однак, впродовж останніх 20 років їхня чисельність постійно поповнювалася за рахунок новітньої еміграції. Тим більше це справедливо щодо вихідців з України, які проживають в країнах, що не входили до складу СРСР, оскільки до проголошення незалежності еміграція туди стримувалася режимом.

Таким чином, якщо сьогодні говорити про повернення українців, то мова має йти уже не лише про тих, хто на момент проголошення незалежності чи добровільно, чи й вимушено, опинився за межами Батьківщини, тобто, умовно кажучи, «стару діаспору», а й про той міграційний потік, який отримав назву «четвертої хвилі». Ці групи відрізняються не лише за часом та шляхом формування, а й за складом, правовим статусом (до «старої діаспори» здебільшого належать громадяни зарубіжних країн, тоді як «четверта хвиля» складається переважно з громадян України) тощо. Проте їх єднає те, що вони потрібні Україні.

Адже населення держави стрімко скорочується. За прогнозом українських демографів 2050 р. воно становитиме 37 млн. осіб, причому чверть населення перебуватиме у віці 65 років і старше [1]. Розрахунки ООН дають приблизно 35 млн. при майже третині старших за 65 років [21]. Існують, однак, й зовсім невтішні сценарії. Наприклад, Центрально-європейський форум з міграційних досліджень, розташований у Варшаві, розробив прогноз, за яким, в разі збереження нинішньої економічної динаміки та міграційної політики, українців у середині століття залишиться лише 27 млн. [18, с. 25]. Такий результат побудований на гіпотезі про продовження еміграційного відпливу населення.

Таким чином, процеси депопуляції набувають загрозливих масштабів. За розрахунками вчених, щоб зберегти нинішню чисельність населення України потрібно 300 тис. іммігрантів щорічно. Ця цифра, зафіксована в затвердженій Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) Стратегії демографічного розвитку (2006 р.) [13] інколи використовується для залякування громадськості навалюю чужинців. Боятися, однак, немає чого. Адже Росії знадобиться 25 млн. іммігрантів, а старим членам ЄС, Європі – від 15 до 47 млн. [19]. Конкуренція за людські ресурси наростає. І наївно думати, що в Україну з її мізерними зарплатами, астрономічними цінами на житло, найнижчим рівнем соціального захисту і найвищим рівнем корупції поїдуть іноземці, коли і на Заході, і на Сході від наших кордонів їх чекають значно сприятливіші умови.

Разом з тим, враховуючи нереальність надій на швидке природне збільшення населення, єдиним засобом, принаймні, загальмувати його скорочення є міграція. І цілком зрозуміло, що найбільш бажаним, найменш безконфліктним є прибуття людей, які є носіями мови, культури, життєвих цінностей, що поділяються більшістю населення країни, тобто співвітчизників з-за кордону. Саме це має бути основним пріоритетом міграційної політики України.

Проти такого твердження висувуються, як правило, кілька типових заперечень. *Перше* з них полягає в тому, що треба, передовсім, створити робочі місця й підвищити рівень життя в Україні, тоді повернення трудових мігрантів відбудеться автоматично, матимуть стимул до репатріації й представники закордонного українства, тому спеціальна політика в цій сфері не потрібна. *Друге* – базується на висновку про те, що у будь-якому разі українці, які проживають за кордоном, передовсім у країнах із вищим рівнем життя, в Україну не повернуться, тому зусилля держави в цьому напрямку не мають сенсу. *Третє* – зводиться до дефіциту фінансових коштів на програми повернення та недоцільність надавати мігрантам преференції, котрих не має місцеве населення, яке нікуди не виїжджало.

Не можна не погодитися, що, звичайно, передумовою повернення є, передовсім, ліквідація причин, які викликали еміграцію, тобто покращення життя в Україні. Разом з тим, вивчення досвіду багатьох зарубіжних країн свідчить, що люди повертаються не тоді, коли ситуація в країні походить стає кращою, ніж в країні перебування, а тоді, коли бачать на батьківщині перспективу, зокрема, зацікавленість держави в них та використанні їхнього потенціалу для спільного добра. Як ілюстрацію цієї думки варто навести текст об'яви, яка була вивішена в посольстві Греції в Москві на початку 1990-х рр., коли з СРСР до Греції виїжджали понтийські греки. «Дорогі співвітчизники... Грецька держава зустрічає вас з особливою радістю. Греція небагата країна, але вона намагається і буде намагатися допомогти вам у новому житті. Попервах вам буде дуже важко, але ви повинні знати, що грецький народ почуває до вас глибоку любов і повагу, грецька держава ставить до вас з глибоким розумінням і увагою» [Див.: 8, с. 60]. Отже, Греція,

звідки у повоєнні роки виїхала шоста частина населення, зуміла повернути численних греків на історичну батьківщину, у т. ч. і із значно багатших країн США чи Німеччини [14, с. 53]. Це не лише тому, що економічна ситуація суттєво покращилася (як відомо, вона й нині є непростюю), а тому, що бачила й визнавала велику позитивну роль мігрантів у розбудові держави.

Дійсно, частина мігрантів, які виїхали на заробітки, уже перетворилася на постійних мешканців зарубіжних держав і, очевидно, в Україну не повернуться. За даними найбільш масштабного обстеження трудової міграції, здійсненого 2008 р. Держкомстатом України, таких приблизно 14 % [6, с. 223]. Однак більшість все ще орієнтована на повернення, і це варто враховувати. До речі, якщо ми вже є «Мексикою Європи», доречно навести мексиканські дані: 50 % з мексиканських мігрантів до США повертаються до Мексики через 2 роки перебування за кордоном, а через 10 років частка репатріантів сягає 70 %.

Далеко не всі українці однаково добре облаштувалися за кордоном, є й такі, які радо б повернулися, якби мали для цього найменшу підтримку. Однозначно потребують допомоги особи, які опинилися внаслідок міграції у важких життєвих обставинах. Так, упродовж минулого року з ЄС в Україну відповідно до угоди про реадмісію було депортовано близько 400 українців [15]. Однак, якщо щодо громадян третіх держав, яких було трохи більше сотні, постійно точаться розмови про їхнє утримання, подальшу долю, то щодо власних громадян жодних заходів не вживається.

Крім того, необхідно враховувати, що «четверта хвиля» міграції неоднорідна. Одні прожили за кордоном 10 і більше років і, можливо, дійсно перетворилися на емігрантів. Проте інші, і таких більшість, всі ці 10 років періодично виїжджали за кордон на тимчасові, сезонні заробітки, а в Україні так і залишалися безробітними. Вкрай необхідно звернути увагу на цих людей, щоб вони не виїхали з держави назавжди.

І, нарешті, щодо фінансових коштів. Їх не вистає ніколи, навіть і набагато заможнішим державам. Однак часто достатньо політичної волі, кращої організації, більш раціонального розподілу ресурсів, щоб вирішити проблему без значних витрат. Про преференції ж репатріантам за рахунок інших громадян взагалі не йдеться. Мова йде про створення умов для того, щоб вони могли повернутися додому і прислужитися Україні, від чого, вочевидь, виграє все населення держави.

Сприяння репатріації неодноразово декларувалося як один з пріоритетів міграційної політики України. Разом з тим, на відміну від ряду пострадянських держав в Україні не було прийнято закону, який визначив би статус репатріантів, а співвітчизникам, що проживають за межами держави і є потенційними репатріантами, законодавчо не гарантувалася державна допомога при здійсненні репатріації та облаштуванні на батьківщині, не виділялися на це бюджетні кошти (винятком є лише репатріанти з числа депортованих за національною ознакою, зокрема, кримські татари).

Єдиними отриманими репатріантами пільгами був дещо спрощений порядок набуття українського громадянства. Разом з тим у 1990-ті рр., коли репатріація була масовою, законодавство України було значно жорсткішим, для багатьох репатріантів питання громадянства було вкрай складним. На доказ цьому достатньо згадати ситуацію, яка склалася наприкінці 1990-х рр. в Криму, коли понад третини раніше депортованих осіб, які повернулися, українського громадянства не мали, залишаючись або громадянами інших держав, або перетворюючись на осіб без громадянства [7, с. 6].

Закон «Про громадянство» 2001 р. вирішив багато проблемних питань щодо набуття громадянства України репатріантами, проте лібералізація відповідних процедур відбулася вже тоді, коли репатріаційний потік початку 1990-х рр. втратив потужність. Шанс поповнення населення держави за рахунок репатріації було втрачено.

На жаль, у документах, адресованих безпосередньо закордонним українцям, заклики до сприяння репатріації практичного втілення також не знайшли. Як відомо, 1996 р. було прийнято першу державну програму – «Українська діаспора на період до 2000 р.». Крім задоволення культурно-освітніх та інформаційних потреб українців зарубіжжя, нею передбачалося, зокрема, створення банку даних про українців, які проживають за кордоном і бажають повернутися на батьківщину, та про можливі варіанти їх облаштування в Україні. Цей пункт, однак, так і не було виконано. В аналогічній програмі, затвердженій Указом Президента України у вересні 2001 р., декларування сприяння українцям, які проживають за межами України, у їх поверненні на історичну батьківщину, збереглося лише в преамбулі, проте жодного (!) спрямованого на це конкретного заходу не передбачалося [4, с. 166].

За таких умов багато етнічних українців, а також вихідців з України інших національностей, що залишили місця попереднього проживання в Закавказзі та Центральній Азії і бажали повернутися на Батьківщину, іммігрували не в Україну, а в Росію, де, попри всі складності, все ж надавалася підтримка переселенцям, допомога у вирішенні житлового питання, у працевлаштуванні тощо. Так, більшість українців, що становлять найчисленнішу групу іммігрантів до Росії з числа інших титульних етносів нових незалежних держав, прибули у Російську Федерацію з Казахстану та інших держав. Безпосередньо з України в різні роки прибувало лише від 1/4 до 1/3 іммігрантів-українців в Росію [6, с. 223]. Змінюючи місце проживання, українці з пострадянських держав визначалися на користь Росії не тільки і не стільки у зв'язку із економічною ситуацією в Україні. У Росії вона була не набагато кращою. Якщо ж врахувати війну в Чечні, внутрішньополітичну напруженість, привабливість Росії полягала, безумовно, лише в державній політиці підтримки переселенців.

З прийняттям у 2004 р. Закону України «Про правовий статус закордонних українців» з'явилася законодавча підстава для розробки Кабінетом міністрів України Програми облаштування осіб із числа закордонних українців, що повертаються в Україну (ст. 2) [12, с. 343]. Таку програму дійсно було прийнято, вона діяла до 2010 року [10], проте видимих практичних результатів не принесла, як внаслідок відсутності фінансування, так і внаслідок реорганізації, а потім й ліквідації того органу виконавчої влади, який мав би організовувати її виконання.

У Національній концепції співпраці із закордонними українцями 2006 р. про сприяння репатріації не йшлося. Так само відсутня ця тема в останньому з документів – шойно прийнятій (червень 2011 р.) Концепції державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року [3]. Невтішно виглядає також політика щодо сприяння поверненню працівників-мігрантів. Хоча останніми роками це питання час від часу піднімалося, зокрема, на Парламентських слуханнях 2004 р., конкретних дій не вживалося.

У затвердженій у травні 2011 р. Указом Президента України Концепції державної міграційної політики [2] серед стратегічних напрямів – створення сприятливих умов та механізмів для повернення в Україну громадян України, які постійно проживають на території інших держав. Сформульований, однак, цей пріоритет якимось дивно. Виходить,

що він не поширюється ні на заробітчан, тобто закордонних українців, ні на громадян, які проживають за кордоном не постійно, а тимчасово, тобто трудових мігрантів.

Однак у подальшому в Концепції все ж говориться про необхідність: створення сприятливих умов для повернення в Україну діячів науки і культури, кваліфікованих спеціалістів і робітників (гостра потреба в яких є відчутною в національній економіці), їх інтеграції в українське суспільство; сприяння поверненню до України та інтеграції в українське суспільство закордонних українців, підготовка законопроектів, спрямованих на спрощення умов та порядку повернення; розроблення програм із цільової професійної підготовки, перепідготовки й підтримки українських трудових мігрантів після їхнього повернення до України з метою інтеграції в український ринок праці.

Добре, звичайно, що в Концепції піднімається питання повернення, але очевидна нечіткість його формулювання вказує на нечіткість розуміння проблеми владою й суспільством і, відповідно, значно знижує шанси її розв'язання. На це вказує й подальший зміст нормотворчого процесу. Так, уже впродовж двох років, відповідно до рекомендацій Ради Європи, розроблявся План заходів щодо інтеграції іноземних мігрантів та реінтеграції українських мігрантів на 2011–2015 роки. Затвердження цього плану передбачено також Указом Президента України щодо Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС (квітень 2011 р.) [11]. 15 червня 2011 р. розпорядженням КМУ його було затверджено, проте тепер – це План заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство, про реінтеграцію українських мігрантів, які повертаються, у ньому мититься лише два пункти, а передбачена ними допомога обмежується інформуванням та наданням психологічної допомоги [9].

Сприяння поверненню українців додому потребує чіткої, організаційно і фінансово забезпеченої політики. Щодо трудових мігрантів її напрями очевидні. Це: захист прав та інтересів мігрантів під час їхнього перебування за кордоном; сприяння переказам мігрантів на батьківщину та їхньому інвестиційному використанню; інформаційне забезпечення мігрантів за кордоном щодо можливостей працевлаштування та бізнесу; допомога в реінтеграції після повернення, що повинна мати як економічну, так і культурно-освітню складову.

Міжнародний досвід містить достатньо прикладів відповідної діяльності. Так, для заохочення повернення мігрантів Польща створила вітчизняні біржі праці в країнах перебування співвітчизників. Діє урядовий веб-сайт, присвячений поверненню поляків на батьківщину, який отримав назву «зелене світло», де розміщено всю необхідну інформацію, а також можна отримати консультацію в інтерактивному режимі [22]. В Молдові мігранти користуються правом безмитного ввозу на батьківщину сільськогосподарської техніки, виробничих верстатів. Варто згадати також Грецію, куди за 10 років після повалення хунти повернулися понад 600 тис. греків, переважно з Німеччини та США. Їм було запропоновано інвестиційні проекти, налагоджено систему дешевих кредитів. Спеціальна житлова програма передбачала вигідні умови іпотеки та звільнення від податків, якщо житло купувалося за валюту, зароблену за кордоном. Репатріанти мали право безмитного ввозу на батьківщину побутової техніки та автомобілів, перекази депозитів у вітчизняні банки були для них безкоштовними. Грошова підтримка надавалася особам, готовим поселитися у сільській місцевості. Для дітей-репатріантів було створено спеціальні

школи й класи, де вивчалася мова та здійснювалася підготовка до включення учнів в освітню систему [16, с. 159].

Особливо ефективними виявилися програми повернення, які розроблялися та реалізовувалися спільно країною походження та країною перебування мігрантів. Прикладом є Німецько-Турецький кредитний фонд, який був сформований урядами двох держав на паритетних засадах і надавав кредити турецьким робітникам, які поверталися з роботи в Німеччині на батьківщину і мали намір започаткувати власну справу. Упродовж п'яти років завдяки діяльності Фонду було створено 900 підприємств, відкрито 17 тис. робочих місць [20, с. 199].

Існує також досить успішний міжнародний досвід щодо сприяння репатріації співвітчизників, тобто громадян зарубіжних держав відповідного походження. Такі програми реалізуються в Казахстані, Росії, Польщі. Розробка аналогічної програми потрібна й Україні.

З аналізу міжнародного досвіду можна зробити висновки про основні принципи й підходи до формулювання програм повернення мігрантів, які є необхідною умовою їх успішної імплементації. Передовсім, це комплексність, яка означає, що підтримка держави має надаватися на всіх стадіях повернення мігрантів на батьківщину, тобто, включати заходи з підготовки до повернення, його здійснення та реінтеграції після прибуття додому. Конкретні дії щодо підтримки повернення, як мінімум, мають передбачати: надання інформації; сприяння у забезпеченні доступу до послуг охорони здоров'я та соціального захисту; підтримку у соціально-культурній реадaptaції; професійну підготовку та перепідготовку з метою набуття кваліфікації, яка відповідає б потребам місцевого ринку праці; забезпечення доступу до кредитів та технічну допомогу при відкритті мігрантами власного бізнесу. Важливо зважати на специфічні потреби членів сімей мігрантів, зокрема, включати до програм повернення сприяння продовженню освіти дітей. Проекти, розроблені на підтримку повернення, мають бути економічно обґрунтованими і відповідати загальній стратегії розвитку держави та її регіонів. Необхідно, щоб від їх реалізації виграли і мігранти, і місцеве населення, що забезпечить їх громадську підтримку, дасть змогу уникнути стигматизації мігрантів, сприятиме розвитку держави в цілому. Важливою запорукою успіху є міжнародна співпраця, широке залучення міжнародних та неурядових організацій, і, звичайно, активне співробітництво із самими мігрантами, врахування їхніх потреб та інтересів.

1. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/public_rus.html.
2. Концепція державної міграційної політики. Схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/10854-pro-kontseptsiyu-derzhavnoyi-migratsiyanoi-politik>.
3. Концепція Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року. Розпорядження КМУ України від 22 червня 2011 р. № 572-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/11065-pro-shvalennya-kontseptsiyi-derzhavnoyi-programi-s>.
4. Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія / О. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
5. Население России 2000: Восьмой ежегодный демографический доклад / Под. ред. Ф. Г. Вишневого. – М.: Книжный дом «Университет», 2001. – 176 с.
6. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. – 265 с.
7. Обзор кампании УВКБ ООН по вопросам гражданства, проводимой в Крыму. – Симферополь, 2000. – 21 с.
8. Паун Э. Возвращение (О репатриации депортированных народов) / Э. Паун // Социологические исследования. – 1990. – № 12.
9. Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011–2015 роки. Розпорядження КМУ від 15 червня 2011 р. № 653-з. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=653-2011-%F0>.
10. Про затвердження Програми облаштування осіб з числа закордонних

українців, що повертаються в Україну, на період до 2010 року. Постанова КМУ від 17 листопада 2004 р. N 1573. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573-2004-%EF>. **11.** Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Указ Президента України від 22 квітня 2011 р. № 494/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=494-%2F2011>. **12.** Про правовий статус закордонних українців. Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2004. – N 25. **13.** Стратегія демографічного розвитку на період до 2015 р. Затверджена Постановою КМУ від 24 червня 2006 р. № 879. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2006-%EF>. **14.** «Українська Греція»: причини, проблеми, перспективи (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Е. Б. Левченко [и др.]; под общ. ред. Левченко Е. Б. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 192 с. **15.** Чумак В. Не так страшна реадмісія, як її малюють / В. Чумак // Зеркало недели. – 2010. – № 40. – 30 октября. **16.** Clytsos N. Problems and Politics

Regarding the socio-economic integration of returnees and foreign workers in Greece / N. Clytsos // International migration. – 1995. – N 2. **17.** Migration and remittances Factbook 2011 / The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – Washington, 2011. – 268 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf>. **18.** Permanent or Circular Migration? Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe. – Budapest: IOM, 2008. – 338 p. **19.** Replacement migration: Is it a solution to Declining and Ageing Population / Department of Economic and Social Affairs / Population Division. – New York: UN, 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/population/publications/ReplMigED/Cover.pdf>. **20.** Return migration: journey of hope or despair / Ed. by B. Ghosh. – Geneva: UN, IOM, 2001. – 236 p. **21.** UN Population division. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esa.un.org/UNPPP/p2k0data.asp>. **22.** Zielonalinia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zielonalinia.gov.pl/default.aspx?docId=13119>.

Марина Олійник

Українство у процесах глобалізації: можливості, тенденції, перспективи

У статті розглянуті основні тенденції та перспективи розвитку української держави в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Висвітлені головні можливості взаємин українства на міжнародній арені та проаналізоване їхнє значення для подальшого розвитку суспільства.

In the article basic tendencies and prospects of development of the Ukrainian state in the conditions of modern globalization's processes are considered. The main possibilities of mutual relations of Ukrainians on international arena are lighted up and their meaning for the further development of society is analysed.

Характер взаємовідносин України зі світом, що глобалізується, є одним із найбільш важких та важливих питань сучасного розвитку. У своєму розвитку наша держава переживала багато драматичних подій, які, звичайно ж, вплинули на її сьогоденний стан. Зокрема, у різні історичні моменти Україна була частиною інших держав – Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської імперій. І тут, на перехресті торговельних шляхів, стикалися різноманітні культури, релігійні та світоглядні течії, що і позначилося на ментальних особливостях, нині притаманних народу України.

Віддаленість від релігійних центрів (Рим, Москва, Константинополь), які, до речі, конкурували між собою, поширення соціального плюралізму (виборна монархія, автономна шляхта, наявність общин, міцне селянство), вагома роль представницьких органів і традиційний український індивідуалізм – усе це формувало українську традицію, особливий менталітет, схильний до незалежності. Але у кінці ХХ ст. відбулися зміни у ментальності, особливо тієї частини населення, яка проживала на сході країни (і яка опинилася там внаслідок колективізації та Великої Вітчизняної війни). Населення робило звичку до жорстокої влади, директивного стилю керівництва, ієрархічної організації, монокультури, інтегрованості та нормативності. І це все, попри те, що на цій території історично існувало насамперед українське селянство, культурі якого були більш притаманні конкуруюча організація, індивідуалізм, диференційність, креативність, толерантність [4, с. 67]. Зі здобуттям незалежності у 1991 р. знов народ починає повертатися до «дорадянських» цінностей. У зв'язку з чим виникає феномен ментальної гетерогенності, що викликає певні проблеми, які деформують простір безпеки української держави. Все це може заважати долученню України до глобалізаційних процесів, а отже, потребує пришвидшеного реформування.

Загалом, ХХ ст. для всього світу стало епохою глибинних, революційних трансформацій, пов'язаних з руйнацією не тільки традиційних, а й модерних соціальних структур, та формуванням нового глобального універсуму, в якому поєднуються риси різних цивілізаційних укладів. Поліфонія

глобальних трансформацій змушує не просто осмислювати їх логіку, а й порушувати та вирішувати питання щодо можливості суб'єктів історії – людини та суспільства – впливати на їх розгортання, конструювати майбутнє заради свого виживання та розвитку [5, с. 7].

Лише за останні 10 років радикально змінилася і сама система міжнародних відносин, і традиційні уявлення про базові принципи її організації. Країна, яка не хоче чи не може долучитися до магістральних світових тенденцій, опиняється в ізоляції. Її ініціативи ігноруються, повз неї проходять фінансові потоки. Навіть конкурентоздатні галузі економіки поступово деградує, і країна-ізгой перестає брати участь в глобальному розподілі праці, їй загрожує бідність і відсутність перспективи. Саме тому так важливо сьогодні, обов'язково враховуючи чинник глобалізації, визначитися з моделлю майбутнього суспільства України.

Про явище глобалізації світова спільнота заговорила після розпаду СРСР. І відразу чітко виділилися два діаметрально протилежних погляди на суть цього явища, прибічники яких наводили свої аргументи. Одні вчені стверджують, що наразі неповоротка система «Холодної війни» безповоротно поступилася місцем новій, гнучкій системі, якою і є глобалізація. Інші, теж небезпідставно, вважають, що поняття «глобалізація» і «американізація» тотожні.

Дуже доречним та вдалим є визначення глобалізації Т. Фрідмена: «глобалізація – це стрімка інтеграція ринків, націй-держав і технологій, яка дозволяє індивідам, корпораціям і націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, далі, глибше і дешевше... Глобалізація означає поширення капіталізму вільного ринку практично на усі країни світу. Глобалізація має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритості, дерегуляції і приватизації національних економік з метою зміцнення їх конкурентоспроможності і більшої привабливості для іноземного капіталу» [6, с. 126]. Глобалізація має і культурний аспект. Він полягає у формуванні загальних духовних цінностей, форм їх використання і т. п. У цій сфері також з'являються нові актори або якісно зростають існуючі, у тому